

zaključujući da je religioznost, koja se uočavala u svim segmentima života, bila sastavni dio kako javnog tako i privatnog u tradicionalnom sarajevskom društvu, a odnos bogatih trgovaca prema vjerskim institucijama je predstavljao važno pitanje za sagledavanje njihovog rada, ali i ugleda koji su imali. U četvrtom poglavlju autorica je posebna pažnja posvetila promatranju privatnog života kroz pitanja privatnog prostora i promjena koje su bile vidljive u načinu izgradnje objekata kod dijela sarajevske trgovačke elite. Posebno je ukazano na načine sklapanja brakova i pitanje izbora porodice sa kojom su se *prijateljili*. Odnos unutar porodice je također jedno od pitanja koje autorica razmatra u tom poglavlju, s ciljem da privatni život sarajevske trgovačke elite bude jasniji, a slika o njima i njihovim težnjama, željama i strahovima, koja se jedino kroz privatno i može sagledati, bude potpunija. U posljednjem petom poglavlju autorica daje odgovor na pitanja na koji su se način lijčili pripadnici sarajevske trgovačke elite, kakav je bio njihov odnos prema zdravstvenoj kulturi, shvatanju smrti, ali i promjenama u odnosu prema umrlom, a posebno objavi smrti, vidnih pred kraj osmanske uprave u Bosni i Hercegovini.

Autorica dr. Hana Younis je pokazala veliku sposobnost u obradi složene teme, formiranju naučnog aparata, stručnoj interpretaciji izvorne građe i literature kao i donošenju zaključaka zasnovanih na vjerodostojnim činjenicama. Monografija je rezultat obimnog naučnoistraživačkog rada, urađena je stručno i temeljito i bit će nezaobilazna u budućim istraživanjima socijalne historije Bosne i Hercegovine u XIX stoljeću. Ljubitelj prošlosti u njoj će pronaći dio mozaika koji je nedostajao da bi se dopunila slika o tadašnjem vremenu i procesima koji su se odvijali i u velikoj

mjeri će obogatiti naša saznanja. Stoga se toplo preporučuje za čitanje.

ZIJAD ŠEHIĆ

Amila Kasumović: *Austrougarska trgovinska politika u Bosni i Hercegovini 1878-1914, Udruženje za modernu historiju (UMHIS), Sarajevo 2016, 396 str.*

U vrijeme kada bavljenje poviješću podrazumijeva politiziranje iste, i kada se politička zbivanja drže jedino "atraktivnima," teme poput trgovine iz domena društveno-ekonomske historije, neopravdano su ostajale na margini istraživačkog postupka. Iako trgovina u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave, predstavlja važan segment društveno-ekonomske zbilje, ona je istražena samo fragmentarno, u okviru rasprava o kolonijalnom karakteru austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. Knjiga *Austrougarska trgovinska politika u Bosni i Hercegovini 1878-1914*, osim što je popunila postojeću prazninu u historiografiji kada je u pitanju ova tematika, iznjedrila je jednu drugačiju interpretaciju trgovinske politike koju je austrougarska uprava gradila na tlu Bosne i Hercegovine. Kombinirajući u svom pristupu ekonomsku i pravnu historiju, autorica nastoji propitati dinamiku odnosa centra i periferije (Monarhija - Bosna i Hercegovina), pri čemu periferiju i centar ne doživljava kao okamenjene, jednom za svagda date kategorije. Komparativnom analizom osmanske i austrougarske trgovinske politike, nastoji se rekonstruirati kako je tekao proces smjene vlasti, kakav je odnos tradicije i modernizacije, te utvrditi koliko se na polju trgovinskog zakonodavstva ili bar određenih segmenata može govoriti o

kontinuitetu, a koliko o diskontinuitetu austrougarske uprave.

Nakon *Uvoda* u kome su definirani istraživačko pitanje i metodološki pristup, slijedi prvo poglavlje *Između Istoka i Zapada: Trgovinsko zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini (1878-1882)* (33-121), posvećeno uspostavi austrougarske vlasti na ovom području. Austrougarska vlast se nakon okupacije Bosne i Hercegovine u vezi sa određenim pitanjima jedno izvjesno vrijeme oslanjala na zatečenu osmansku legislativu, dok su druga, neregulirana pitanja rješavana u skladu sa zakonskom praksom koja je postojala u Monarhiji. Ovakva praksa zadržala se do 1883. godine kada su donešeni Trgovački i Mjenični zakon, te Stečajni red, koji osim što su predstavljali prekretnicu u trgovačkom životu Bosne i Hercegovine, označili su njeno okretanje ka modernim, evropskim tokovima. U razmatranom je periodu došlo do nekoliko ključnih promjena u trgovinskim odnosima: Umjesto austrijskog konzultata, funkciju sastavljanja trgovinskih izvještaja preuzela je na sebe Zemaljska vlada, a trgovački sudovi su prestali egzistirati kao samostalna tijela. Nadalje su njihov posao preuzeli okružni sudovi. U ovom periodu su detaljno regulirana pitanja koja se ni kasnije nisu mnogo mijenjala poput *Kućarenja/ Torbarstva, Carina, Monopola duhana, soli i baruta*, na temelju kojih se može iščitati osnovno načelo na kojem je počivala austrougarska trgovinska politika u Bosni i Hercegovini - *načelo usklađivanja*. Da su zakoni u Bosni i Hercegovini kreirani na temelju onih koji su važili u Monarhiji, pokazuje i Zakon koji se ticao uspostave Zajedničkog carinskog saveza sa Bosnom i Hercegovinom koji je, iako donešen 20. decembra 1879. godine, trebao stupiti na

snagu tek u januaru naredne godine. Dakle, "sva organizacija carinskih prihoda i sličnih pitanja vezanih za okupiranu oblast, Bosnu i Hercegovinu, trebala je biti obrađivana u skladu sa normama koje vrijede u oba dijela Monarhije." (69) U završnom dijelu obrađeni su *Ostali propisi vezani za trgovinu* (krčmarski obrt, akcionarska društva, zaštita maraka i oznaka, pijačni red, mjere i utezi), koji su, premda predstavljaju manje značajne propise, izuzetno značajni budući da ukazuju na ključna načela austrougarske trgovinske politike s jedne strane, a sa druge oslikavaju probleme sa kojima se vlast susretala u praksi, kao i njen odnos prema lokalnom stanovništvu. Na primjeru krčmarskog obrta, autorica je razbila stereotipnu i generaliziranu predodžu starije historiografije o kolonijalnom karakteru austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, dokazavši da su se ovim "obrtom bavili uglavnom domaći ljudi, iako je bilo dosta stranaca koji su imali ideju o pokretanju takvog biznisa u okupiranoj oblasti." (111) Ovim je ukazano da se čak ni u trgovini, kao samo jednom segmentu na temelju koga se gradi slika o karakteru austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, ne može generalizirati stanje, budući da se okviru tog segmenta nameće nekoliko različitih zaključaka.

U periodu od 1883. do 1895. godine (*Trgovinska politika u vrijeme konsolidacije trgovinskih odnosa Bosne i Hercegovine*) (121-201), vidno se osjeti zaokret u bosanskohercegovačkoj trgovini koja je od sada sve više bila usmjerena na evropske modalitete trgovanja. U ovo vrijeme se počinje osjećati primjena zakonskih osnova vezanih za trgovinu, a novi način proizvodnje, prometa i plasiranja robe sve više je prodirao u okupirano područje. Analizirajući najvažnije odredbe Trgovinskog i Mjeničnog zakona,

te Stečajnog reda, autorica zaključuje da je austrougarska trgovinska politika počivala na slijedećim principima: “ 1. trgovina u Bosni i Hercegovini je trebala biti uklopljena u kompletan mehanizam Monarhije, ali u onoj mjeri koju su dozvoljavale lokalne prilike, očigledno se smatralo da okupirano područje još nije zrelo za poslovanje osiguravajućih društava i 2. poslovni svijet, posebno trgovci su bili privilegirani odredbama Mjениčnog zakona, jer se mjenično poslovanje odnosilo samo na spomenuti sloj.” (131) Iako je, s obzirom na specifičnost torbarskog zanimanja, pitanje kućarenja bilo regulirano još 20. juna 1880. godine, u Monarhiji je, u razmatranom periodu ponovno bila pokrenuta inicijativa da se uradi revizija zakonodavstva koje se tiče pitanja kućarenja. Kakvi su bili stavovi Zemaljske vlade o ovome pitanju? Da li su Bosna i Hercegovina zaista specifične oblasti u odnosu na ostatak Monarhije? Treba li se u tome tražiti odgovor na pitanje zašto nije došlo do pomenute revizije? Raspravljajući o tome, Kasumović konstatira da je “Zemaljska vlada smatrala torbarenje korisnom granom trgovine, za koju je imala razumijevanja pa ju je, stoga, nastojala prilagoditi tržištu u Bosni i Hercegovini, a ne onome u Monarhiji. Upravo u takvom shvatanju ovog obrta treba tražiti objašnjenje zašto nije došlo do uvođenja revizije ovog zakona.” (145) Naglašavajući kontinuitet, ističe se da je austrougarska uprava u pogledu trgovine šljivom poštivala osnovne mehanizme trgovine uspostavljene još u osmanskome periodu, te upravo zbog toga u ovom periodu nije zabilježen veći broj naredbi koje bi regulirale trgovinu šljivom. Nakon što su bili ukinuti trgovački sudovi, ponovo je postavljen prijedlog o uvođenju trgovačkih medžlisa u Sarajevu i Brčkom, koji je išao preko Zemaljske vlade,

koja se u vezi ovog pitanja oslanjala na Beč. Dakle, konačna odluka bila je prepuštena centru koji, na koncu nije podržao inicijative. Nova uprava je u ovom periodu otišla korak dalje u promicanju trgovine otvaranjem trgovačkih škola i prvih banaka u gradovima i značajnijim trgovačkim centrima. Uvođenjem katastra, osnivanjem veterinarske službe, te reguliranjem riječnih tokova Neretve i Drine, seoska je privreda počela davati vidljive doprinose cjelokupnom trgovinskom prometu Bosne i Hercegovine.

Nakon što je proteklo dvadeset godina od okupacije i uspostave nove Uprave, u *Periodu novih inicijativa i revidiranja pojedinih zakonskih segmenata trgovinskog zakonodavstva (1896-1907)* (201-249), mogle su se uvidjeti njene prve slabosti. Praksa je pokazala da su u zakonskim propisima i naredbama evidentni određeni nedostaci koje je trebalo doraditi. Tražila se revizija *Zakona o kućarenju*, a insistiralo se i na reorganizaciji trgovačkih škola koje su trebale imati drugačiju poziciju unutar obrazovnog sistema te drugačiji pristup materiji i izvođenju nastave. Naglašavajući ulogu Zemaljske vlade u tom procesu, Kasumović konstatira da je ovaj organ uvidio sve važnosti trgovačkog sloja, te mu je u tu svrhu pružio finansijske podrške u vidu novootvorenih potpornih fondova za trgovinu i obrt u različitim mjestima. Nakon revizije spomenutog Zakona, uslijedio je i čitav niz drugih inicijativa na polju trgovinskog zakonodavstva. Izmjene *Zakona o zaštiti maraka iz 1890. godine*, inicijativa za donošenje *Zakona o libvi* 1897, zakonsko reguliranje patenata ili privilegija, pitanje dopuštanja trgovačkim putnicima da dolaze na prostor Bosne i Hercegovine, samo su neka od pitanja koja su ukazivala na kompliciranost i specifičnost položaja Bosne i Hercegovine unutar dualističke

Austro-Ugarske monarhije, s obzirom na nepostojanje jedinstvenih zakona, odnosno zakona koji bi imali jednaku primjenu u svakom dijelu Monarhije. Navedeni analizirani zakonski akti, osim što ukazuju na nerješenošću državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine, ukazuju na nezavidnu i istovremeno važnu ulogu Zemaljske vlade koja je često braneci interese periferije, morala vagati između različitih zakonskih regulativa, koji su važili u austrijskom, odnosno ugarskom dijelu Monarhije i uklapati u tako kompleksnu pravnu sliku. Iako se sa osnivanjem najznačajnijih novčanih zavoda krenulo početkom 80-tih godina 19. stoljeća najznačajniji su ipak nastali u ovom periodu. Osnovana je Privilegovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu, kao i brojne udruge, društva, štedionice i kreditni zavodi u Brčkom, Banja Luci, Prijedoru, Bijeljini, Mostaru te Livnu. Na koncu je uslijedilo otvaranje filijale Mađarskog trgovačkog muzeja, koji umjesto što je trebao pridonijeti unaprijeđenju prometa robe između Ugarske i okupiranog područja, ostavlja prostor za kritiziranje, budući da je poslovanje Trgovačkog muzeja predstavljalo svojevrstno razočarenje koje je više išlo u korist ugarskim privrednim krugovima nego onima iz Bosne, jer proizvodi iz Bosne nikada nisu bili prezentirani u onoj količini i na jednak način kao oni iz Ugarske u Bosni. (245)

Da li se nakon aneksije, uvođenja Ustava i početka rada Sabora može govoriti o zaokretu u trgovinskoj politici Monarhije na području Bosne i Hercegovine? Šta je za Bosnu i Hercegovinu značilo osnivanje Trgovačke i obrtne komore? Na koji način funkcioniraju Sabor i Komora? U kakvom su suodnosu Zemaljska vlada i Komora? – samo su neka od pitanja koja se razmatraju u četvrtoj tematskoj cjelini: *Trgovina "po mjeri" Bosne i Hercegovine (1908-1914)?*

(249-319). Premda su inicijative za osnivanje Trgovačke komore pokretane u nekoliko navrata (1881. i 1885. godine), realizacija ove ideje trebala je sačekati neke druge okolnosti. Nakon što je Zemaljska vlada 1907. godine ponovo pokrenula ovo pitanje, nacrt *Zakona o trgovačkoj i obrtnoj komori za Bosnu i Hercegovinu*, rađen po uzoru na Austrijski i Ugarsko-hrvatski zakon o trgovinskim i obrtnim komorama, dovršen je i dostavljen Zajedničkom ministarstvu finansija 5. juna 1908. godine. Osnovne pravce djelovanja Komore, autorica "grubo" dijeli u dvije velike skupine: "1. promicanje i zaštita interesa lokalne trgovine i obrta, 2. vijećanje i davanje mišljenja o pojedinim zakonskim aktima koji su direktno ili indirektno vezani za pitanja trgovine i obrta." (271) Komora je prema zadacima koje je pred nju postavila Zemaljska vlada, učestovala u izmjenama *Zakona o kamatama* (271), članova *Mjениčnog zakona* (273), *Zakona koji je regulirao pitanje zanatlijskih obrta i šegрта* (275), ali je uzela učešća i u vođenju Ureda za registraciju zaštitnih maraka (283), te se posebno angažirala oko unapređenja trgovine šljivom, i njenom boljem plasmanu na evropsko tržište (286). Rješavajući navedena, ali i brojna druga pitanja sličnog karaktera, Komora je, kao pomoćni organ Zemaljske vlade, u odnosu na Zajedničko ministarstvo finansija bila inferioran, podređen organ, od koga je trebala tražiti potvrdu za gotovo sva važnija pitanja. Kako je vrijeme pokazalo da trgovačke škole u zemlji, nisu zadovoljile potrebe lokalnog stanovništva ponovno se, krajem jula 1906. godine aktualiziralo pitanje *Reforme trgovačkih škola*. Reformu su trebale propratiti *Važnije izmjene u organizaciji i radu trgovačkih škola*, *Pitanje reguliranja plata nastavnog osoblja trgovačkih škola*, i *Ostale izmjene uvedene na trgovačkim*

školama, koje su podrazumijevale uvođenje kurseva njemačkog, mađarskog i italijanskog jezika te pitanje ravnopravnog statusa djevojčica u ovim školama. Posljednji poduzeti korak ka unaprijeđenju trgovine i prometa u ovom periodu, ostvaren je osnivanjem trgovačkih akademija, koje su trebale postojeće obrazovanje vezano za trgovinu podići na jedan viši nivo. Međutim, i pored poduzetih napora, rezultati su izostali: Trgovačka akademija u Sarajevu bila je kratkog vijeka, dok do osnivanja Trgovačke akademije u Mostaru nikada nije došlo.

U posljednjem poglavlju *Politika i statistika: Trgovina Bosne i Hercegovine u periodu između 1878. i 1914.* (319-339) propituju se i analiziraju na temelju zakonske regulative već dobijene teze. Potkrijepljujući na više mjesta zaključke iznijete u tekstu, a vezane za osnovne pravce trgovinske politike od 1878-1914, Kasumović sublimira da je "po količini robe izvoz prednjačio nad uvozom, ali uzimajući u obzir vrijednost robe izražene u krunama, dolazi se do zaključka da je vrijednost uvezene robe bila daleko veća od one koja je bila određena za izvoz", što dalje upućuje na zaključak da su "u Bosnu i Hercegovinu uvoženi uglavnom gotovi fabrikati čija je cijena bila veća, dok su iz Bosne i Hercegovine izvoženi uglavnom polufabrikati i sirovine." (323) Pozivajući na oprez u valorizaciji ovoga faktora, te svjesna činjenice da statistika nije odraz samo zakonske regulative nego čitavog niza drugih faktora, autorica naglašava da brojke ne treba apsolutizirati, te da one o trgovinskoj politici govore samo posredno, stoga im na taj način treba i pristupati.

Slijede *Zaključak* na bosanskom i *Zusammenfassung* na njemačkom jeziku, *Prilozi, Izvori i literatura, Registar ličnih imena, i Registar geografskih imena.*

Ova vrijedna knjiga osim što detaljno rekonstruira osnovne pravce austrougarske trgovinske politike u Bosni i Hercegovini, doprinosi boljem poznavanju državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine u okviru dualističkog sistema Austro-Ugarske monarhije. Svjesna da nema apsolutnih istina i konačnih odgovora, te da uvijek postoji ona druga strana medalje, autorica iz nekoliko različitih uglova sagledava austrougarsku trgovinsku politiku u Bosni i Hercegovini, istovremeno ukazujući na njene prednosti i mane. Premda je više pozitivnih koraka koje je austrougarska uprava poduzela u Bosni i Hercegovini, ipak postoje mjesta gdje bi se ona mogla kritizirati. Dok je s jedne strane Austro-Ugarska, uvođenjem modernih institucija, trgovinu u Bosni i Hercegovini podigla na znatno višu razinu, s druge strane je težila strogoj kontroli njenih određenih segmenata, što se posebno reflektiralo na ograničene ingerencije Trgovačke i obrtne komore po njenom osnivanju. Detaljna analiza zakonskih naredbi i akata osim što zahtjeva ogroman istraživački napor, ukazuje da je propis pored dobrih strana, imao i određene nedostatke što je potvrdila njegova praktična primjena, te stalna potreba za revidiranjem. Sve navedeno dokaz je da se pred nama nalazi objektivna, nepristrasna i odmjerena sud. Za razliku od starije historiografije koja je u odnosu Monarhija – Bosna i Hercegovina, nužno isticala interes Monarhije i interesirala se prirodom njene vlasti, ova studija nastoji prikazati obrnuti proces - šta su Bosna i Hercegovina u trgovinskom smislu mogle ponuditi Monarhiji, te šta su one (Bosna i Hercegovina i Monarhija) mogle ponuditi jedna drugoj. Također, za razliku od povjesničara koji u Zemaljskoj vladi nisu vidjeli ništa više od "običnog" izvršnog organa Zajedničkog ministarstva finansija,

Kasumović naglašava da je u procesu kreiranja austrougarske trgovinske politike u Bosni Hercegovini, Zemaljska vlada ipak uzela aktivno učešće, budući da nije samo slijepo slijedila naredbe Zajedničkog ministarstva finansija, nego je naprotiv često znala pokazivati neslaganje i insistirati na specifičnostima Bosne i Hercegovine.

Fundirana na različitim, veoma brojnim i uglavnom do sada neiskorištenim izvorima i relevantnoj literaturi, knjiga *Austrougarska trgovinska politika u Bosni i Hercegovini 1878-1914*, predstavlja značajan doprinos bosanskohercegovačkoj historiografiji austrougarskog perioda. "Znanstvena korektnost", nepristrasnost i objektivnost, iz nekoliko različitih perspektiva sagledana pojava, uz kritičku valorizaciju, kontekstualizirane izvore i odmjerene zaključke, daju mi za pravo da, stručnoj javnosti koju interesira ovaj period, ali i svim zaljubljenicima u ekonomsku i pravnu povijest, toplo preporučim ovo vrijedno naučno štivo.

MINELA RADUŠIĆ

Aliye F. Mataracı. *Trade in Wartime: The Business Correspondence of an Ottoman Muslim Merchant Family*. Istanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2016. pp. 1-266.

Trade in Wartime: The Business Correspondence of an Ottoman Muslim Merchant Family is a well-conceived and deftly executed piece of research and analysis that attempts to address big and important problems by examining the data which obviously relate to small spaces and relatively short time sequences. Big question is the nature of social, political and economic

changes in a period of crisis which led the Ottoman Empire to the Great War and its ultimate collapse. Equally laudable and utterly important is the author's endeavour to understand and present the trading culture of the Ottoman Muslim society in these challenging times of globalisation, modernisation and national movements, especially business correspondence, trading customs and commercial networks. Although Aliye Mataracı focuses her attention on the activity of only one trading house, the conclusions she offers us are much more farsighted as they also deal with the broader socio-political context. Thus, the approach employed in this book partially reminds of the strategies and objectives adopted by Carlo Guinsburg and other major contributors in the field of microhistory. Arguably, the most important characteristic of their work is that they often started out the research with smaller sequences and issues, the so-called "scraps" of history, but regularly tended to finish the job with contextualisation and big conclusions.

The Ottoman Muslim Merchant family whose activity and business correspondence occupy the central part of this study are the Mataracızâdes, whereas the timeframe most of this book speaks about is the year 1914, one of the breaking periods in world history, and in the history of the Ottoman Empire, as well. At that time, the trading house of Mataracızâde was led by three brothers resident in three different towns: Ali, in Rize; Ilyas, in Istanbul, and Cemil, in Manchester.

Having that in mind, a question arises: of all the trading houses of the Ottoman Empire – and that is quite a number – why is this one so important and why the activity of the mentioned brothers deserved to catch an eye of a historian, that is, what qualifies it for becoming the subject-matter of scholarly